
Уладзімер Арлоў

...галоўнае багацьце пісьменьніка —

ягоныя чытачы...

Полацкі вецер

Спроба ранніх мемуараў

Як рэдактарка змагалася з п'янствам герояў маёй першай кнігі

Старажытныя рымляне казалі: “Habent sua fata libelli”, або ў перакладзе “І кнігі маюць свой лёс”. Як літаратар, што выдаў больш за два дзесяткі кнігаў, магу толькі пацвердзіць: у кожнай лёс сапраўды свой. Адну маю кнігу арыштойвалі, рукапіс другой загадкова зьнікаў, на трэцюю я атрымаў самую вялікую колькасць лістоў ад удзячных або абураных чытачоў... Але найдаражэйшай для пісьменьніка, напэўна, застаецца першая кніга. Яе зъяўленыне па сіле эмацыйнага ўздзеяння я рызыкнуў бы параўнаць з пачуццямі, што адчуваў пасль нараджэння першага дзіцяці.

Як я ўжо казаў, маю першую кнігу “Добры дзень, мая Шыпшина” адредагаваў на грамадскіх пачатках съветлай памяці Міхась Стральцоў. Рука выдатнага майстра давяла мову і стыль рукапісу да кандыцыі, але непазъбежным этапам на шляху да чытачоў заставалася яшчэ, так бы мовіць, афіцый-

Заканчэнне.
Пачатак
у №1-2 (20-21).

нае рэдагаваныне ў выдавецтве. Тым больш, там было добра вядома, што ў аўтара існуюць праблемы з “кампетэнтымі ворганамі”.

Выдавецкая рэдактарка Галіна Барысаўна паставілася да сваёй функцыі з поўнай адказнасцю. “С этим молодым человеком будет много возни!” — абвясціла яна калегам, ані не бянтэжачыся ад прысутнасці самога “маладога чалавека”.

Трэба прызнацца, што збольшага я быў да абяцанай рэдактаркаю “валтузьні” гатовы, бо ўжо меў такі-сякі досьвед пасля абмеркаванья сваёй першай аповесьці ў часопісе “Маладосьць”. Тая юначая аповесьць называлася “І вярталіся мы...” і прысьвячалася мастаку Лявону Баразыне. Пасля непрыемнасці з КДБ Лявон у 1972 годзе загадкова загінуў, кінуўшыся на менскай вуліцы ратаваць ад бандытаў незнаёму жанчыну, што імгненна, як расказвалі, зынкла з месца здарэння ды так і не знайшлася.

Маладыя героі маёй аповесці адкрывалі для сябе Беларусь, яе гісторыю, звычай і традыцыі продкаў. Дзеяньне пачыналася з таго, што па зімовай гарадзкай вуліцы рухалася каларытная працэсія калядоўшчыкаў з залацістай саламянай зоркай, традыцыйнай “казой” у масцы і “мядзьведзем” у вывернутым кажуху. Цяпер падобнае відовішча амаль што сталася нормай і зусім не выклікае ажыятажу. Тады ж, у сярэдзіне 1980-х, першымі калядоўшчыкамі з моладзевай суполкі “Беларуская майстроўня” займаліся людзі ў форме і ў цывільным. У свой час вызываюць абвінавачаных у вымагальніцтве маладзёнаў дапамагалі Уладзімір Каараткевіч з Рыгорам Барадуліным. Міліцыянты затрымлівалі ўдзельнікаў вясёлай каляднай працэсіі і ў маёй аповесці.

Размова, што адбылася ў мяне з тагачасным галоўным рэдактарам часопісу “Маладосць”, памятаеца надзвычай выразна. “Ніякай міліцыі ў аповесьці быць не павінна!” — запатрабаваў ён. — Гэта ўмова публікацыі. Рэкамендую вам таксама паздымаш фразы кшталту: “Граждане студэнты! Трэбуем разайцца!” У іх няма нічога масташкага.”

У такім самим духу ми гаварылі і далей. Дакладней, гаварыў пераважна ён, рэдактар і вядомы паэт, а я толькі спрабаваў раз-пораз бараніцца, тужліва адчуваючы, што зараз маю першую аповесьць канчаткова зарэжуць. На развітанье шэф “Маладосці” вырашыў наогул даць мне бацькоўскае настаўленьене. “Вы нагадваеце мне чалавека, які засёў у паўпадвальным памяшканьні і ўважліва разглядае пляўкі ды недакуркі на тратуары, — вобразна і пранікнёна прамаўляў мой візваві. — А я раю вам падняцца на дах, каб перад вамі расхінуліся съветлыя даглядлы...”

Маю аповесьць часопіс усё ж надрукаваў, але, каб уратаваць яе, я мусіў міліцыянаў і людзей у цывільным паўсюль памяняць на бясыпечных з гледзішча рэдактара дружыннікаў. Удалося, праўда, пакінуць адметнага мужчыну з вайсковай выпраўкай, які гэтымі нібытага дружыннікамі камандаваў.

Рыхтуючы кнігу, я, натуральна, вярнуў тэкст сапраўдных герояў-міліцыянтаў, што наладавалі калядоўшчыкамі аўтобус, а саламянью зорку на ўсялякі выпадак сканфіскавалі, як незразумелую народу сімволіку. Але такі нумар не прайшоў. Выдавецкая рэдактарка Галіна Барысаўна выцягнула з шуфляды “Маладосць” з першай публікацыяй аповесці і ва ўльтыматыўнай форме загадала ўсіх міліцыянтаў зноў “разжалаваць” у дружыннікі.

Ня буду маляваць сябе героем. Каб змагацца за кожнае слова сваёй кнігі, я любіў яе — кнігу, а не рэдактарку — занадта моцна. Аднак на міліцыянтах праблемы ня скончыліся, а пачаліся. Палагаднелая паслья пераможнага вяртання дружыньні-каў Галіна Барысаўна, амаль як матуля паўшчувала мяне за тое, што мае герой ня толькі калупающца ў мінуўшчыне і самааддана кахаюцца, але і рэгулярна выпіваюць. І гэта ў той час, калі ЦК партыі прыняў новую пастанову пра змаганьне з п'янствам.

Ня любячы самога сябе, я пагадзіўся замяніць усе моцныя напоі, што пілі мае герой, на сухое віно. Там жа, дзе яны насамрэч налівалі ў келхі добрае віно, гэтае карыснае для арганізму пітво ў выніку змагарнай дзейнасці Галіны Барысаўны ператварылася ў “гарбату на зёлках”. Адзіным, хоць і слабым сучышнінем быў кантэкст, з якога вынікала, што насамрэч герой п’юць нешта зусім іншае. Гэтага вымагалі самі сітуацыі, пра гэта съведчыла і загадкае імкненіне персанажаў за-кусіць ня толькі “сухач”, але і “гарбату на зёлках”.

Насыцярожыла рэдактарку таксама назва аднаго з маіх улюблёных апавяданньяў — “Маналог сьвятога Пётры”. Тоё, што мой сівяты Пётра не вартаваў на нябесах райскую браму, а быў усяго драўлянай скульптурай і музейным экспанатам, на Галіну Барысаўну аніякага ўздзеяньня не зрабіла: “Або здымайце твор, або мяняйце назуву.” Я выбраў апошняе і “Маналог сьвятога Пётры” ператварыўся ў “Маўклівы маналог”.

Думаю, што дзе-небудзь у сярэдзіне 1970-х кніга з такім зъвестам так і ня трапіла б з рэдактарскага стала ў друкарню. Але на календары быў год 1986-ты, у беларускім паветры хоць і ледзь-ледзь, але ўсё ж павеяла “перабудовай і галоснасцю”. Усяго год-два заставалася да магутных экалагічных мітынгаў у Наваполацку, да воднага рапі пратэсту супраць будаўніцтва Даўгапольскай ГЭС, да першых “Дзядоў”...

Караец, пасылья невялікіх прыгодаў кніжка пабачыла съвет і мне нават далі прэмію беларускага камсамолу. Відаць, каб не разглядаў пляўкі і недакуркі на ходніку, а бачыў съветльяя далягляды.

Прэмія складала 500 руб., але лаўрэатаў было троє: я, пісьменніца Хрысьціна Лялько ды мастак Уладзімер Крываблоцкі. На кожнага пасылья вылікаў атрымалася меней чым па рублёў 150. Іх мне якраз хапіла, каб паехаць у Москву, крыху пасядзець у гістарычных архівах ды пасыпець пазнаёміцца з нашым выдатным гісторыкам Міколам Улашчыкам, якога калегі ахрысьцілі “беларускім Герадотам”.

Гэты таленавіты й мудры служжка Кліо, аўтар грунтоўных манографіяў, публікатар і каментатар беларускіх летапісau, быў ужо безнадзеяна хворы. На ложку Мікалая Мікалаевіча ў ягонай маскоўскай кватэры ляжалі съvezяя нумары “ЛіМу” з першымі вострымі публікацыямі дыскусіі пра становішча ю лёс беларускай мовы й культуры. “Вось мы і дачакаліся слова праўды”, — слаба ўсіміхнуўся гаспадар.

Ён ведаў, што ў яго застаюцца ўжо ня тыдні, а дні жыцця, і не хацей губляць ні хвіліны часу. Улашчыку было цяжка гаварыць, але ён прадыктаваў мне ліст у Браслаў: перад самай хваробай Мікалай Мікалаевіч знайшоў у Яраслаўлі павятовы браслаўскі архіў, які быў вывезены ў глыбіню Рәсей пад час Першай сусветнай вайны (і які, вядома, ніхто й не зьбіраўся вяртаць законным уладальнікам). Улашчык заставаўся гісторыкам да канца.

Я падпісаў яму сваю першую кніжку, абсалютна ўпэўнены, што ў чалавека на Божай пасыцеі ёсьць нязымерна больш пільнія справы, чым чытаць неопусаў нейкага пачаткоўца. Аднак Улашчык, здаецца за два дні да скону, прачытаў апавяданье “Певень”, якім адкрываўся зборнік, і пасыпець перадаць мне колькі прыязных слоў прац сваякоў, бо сам да тэлефону ўжо не падыходзіў.

Гераінію таго апавядання была бабуля, што пасылья зносу прыгараднай вёскі атрымала кватэру ў гарадскім шматпавярховіку. Бабуля ня здолела разлучыцца са сваім самым галасістым у колішній вёсцы пеўнем і трymала яго на гаўбцы. Гарадскія суседзі, якім сipyявак не даваў спаць, распачалі супроць яго сапраўдную вайну. (Між іншым, у аснове апавядання ляжала рэальная падзея, якая выклікала некалі цэлую раку скаргай у нашую газету “Хімік”.) Мікалай Мікалаевіч Улашчык папрасіў перадаць мне, што чытаючы аповед, съмяяўся і плакаў і верыць, што певень застаўся жывы.

Я быў крануты амаль да сльёз. Падобнае ўзрушэніе праз шмат гадоў я перажыў зноў, калі за некалькі дзён да сыходу ў Вечнасць знайшоў час адгукнуцца на маю толькі што выдадзеную кнігу “Ордэн Белай Мыши” Васіль Быкаў. Супрацоўнік

Беларускай службы Радыё “Свабода” Сяргей Навумчык паведаміў, што гэты зборнік побач са сувежым нумарам “Нашай Нівы” застаўся ляжаць на стале ў пражскай кватэры Васіля Уладзіміравіча...

Але вярнуся ў сярэдзіну 80-х гадоў мінулага стагоддзя.

Нейкім чынам мая першая кніжка трапіла да рук эстонскага перакладчыка Олева Йыгі, які зацікавіўся шматпакутнай аповесцю “І вярталіся мы...” Гэта сталася амаль такім самым шчасцем, як і сам выхад кнігі, бо я ведаў, што Йыгі перакладаў Янку Брылія, Івана Мележа, Васіля Быкава... Дзякуючы старому мудраму майстру з выспы Саарэмаа, атрымліваць ад якога лісты было праста духоўнай раскошай, мой тэкст ўпершыню загучаў на іншай мове.

Праз год у тым самым талінскім часопісе “Вікеркаар” эстонцы надрукавалі першы пераклад майго эсэ “Незалежнасць — гэта...” Потым былі пераклады згаданага эсэ яшчэ на два дзясяткі моваў, а апошні — на чачэнскую — зрабіў незадоўга да свайго забойства агентамі расейскіх съпецслужбай паэт і палітык Зелімхан Яндарбіев, дарэчы, аднакурснік нашага паэта Леаніда Галубовіча па Вышэйшых літаратурных курсах у Маскве.

Дапісваючы гэты разьдзел, я зняў з паліцы свой першы, абцёрханы і зашмальцаваны зборнічак, аформлены мастаком Валодзем Адамчыкам (ён жа пісьменнік Адам Глёбус). Мне заманулася разгарнуць першую, а затым апошнюю старонку. На першай вока выхапіла фразу: “Прычынілася нешта неверагоднае.” А апошнімі словамі кнігі былі такія: “Я ўявіў, як кладуцца на белы аркуш першыя слова, і сэрца захліснула даўно забытая юначая радасць разам з трывогаю.”

Мне хочацца верыць, што яшчэ неаднайчы прычыніца нешта неверагоднае і выйдзе мая новая кніга. Хочацца верыць, што яшчэ няраз сэрца зойдзецца радасцю ѹ трывогай, калі на белай нерушы паперы зьявяцца першыя слова. Тым больш, што пішу я па-ранейшаму шарыкавай асаджкай.

Як мне шылі справу пра падпольныя аборты

Выдаўшы першую кнігу, я ўступіў у Саюз пісьменнікаў і кінуў працу ў рэдакцыі гарадской газеты. Сяброўства ў Саюзе дазваляла жыць на гэтак званых “вольных хлябах” і пры тым не лічыцца дармаедам. Як неўзабаве высыветлілася, згаданы заканадаўчы нюанс у майм новым становішчы адыгрываў надзвычай істотную ролю.

Жыццё “вольнага мастака” давала, параўнаўча з рэдакцыйнай руцінай, больш часу ѹ свабоды, але і “вызвалія” ад атрымання штомесяцавага заробку. Аднак трэба прызнаць, што ѹ тыя, безумоўна, зусім не багаславёныя часы, пражыць нашаму брату-літаратару бяз сталае працы было ўсё ж значна прасцей, чым цяпер, калі выключна пяро корміць усяго жменьку пісьменнікаў.

Я, вядома, разумею, што параўнаньне ня надта карэктнае, бо мы даўно жывем у іншай краіне і ѹ іншай эпосе, але шкада, што разам з безыліччу таго, па чым я ані не адчуваю насталгіі, у незваротным мінулым засталася такая структура Саюзу пісьменнікаў як бюро пропаганды мастацкай літаратуры. Дзякуючы гэтаму бюро, пісьменнік мог паехаць на тыдзень у любы куток Беларусі, пасустракацца там з публікай, натхніцца новымі краявідамі, а часам і захопленымі чытакамі, а потым яшчэ і атрымаць сумленна заробленую сотню-паўтары рублёў. Былі, прайда, сярод старэйшых калегаў па творчым цэху дзеячы, якія трymалі пад кантролем найбольш прыбытковыя рэгіёны, зарабляючы ѹ некалькі разоў болей, але нешта перападала і маладзейшым.

Вярнуўшыся аднойчы з такога турнэ, я засыпей жонку Валянціну ў вялікай трывозе. Раніцой да нас у дзіверы ламілася міліцыя, патрабуючы адчыніць на той падставе, што ѹ нашай кватэры нібыта — уявіце сабе — ...робяцца падпольныя аборты. Жонка выявіла мужнасць і не пусыціла няпрошаных гасцей, адказваючы на ўсё патрабаваныні абяцацьнem выклікаць сапраўдную міліцыю. Урэшце аблога ква-

тэры была зънятая, але ў дзьвярах засталіся выпісаныя нам абоім позвы ў гарадскі аддзел унутраных справаў.

Хачу заўважыць, што мае даўнія куратары — літаратуразнаўцы ў цывільным — ніколі не давалі забытца на іхні бацькоўскі клопат. Я ўжо прыгадваў, што таемна запісваліся на магнітафон паседжаныні нашага літаб'яднання “Крыніцы”. Маладых літаратараў раз-пораз цяглі ў КДБ і дапытваліся, чым абураўся Мудроў, што казаў пра эпахальны твор Брэжнева “Малая Зямля” Арлоў, і што апавядаў, вярнуўшыся з Менску, Сяржук Сокалаў-Воюш. Праудзівасьць адказаў правяралася па гросбуху з раздрукоўкамі магнітафонных записаў. “Юліте! — крычаў гэбіст на юную паэтку падчас “прафілактычнай гутаркі”.— Мы вас за это можем исключить из института. А у вашей мамочки больное сердце!”

Пасланая з Менску на мой полацкі адрес касета з песнямі Данчыка, пра якога Беларусь тады толькі што даведалася, была ў дарозе болей за месяц. (Відаць, запісы патрапілі ў рукі сапраўдных меламанаў.) Па некалькі тыдняў ішлі з Полацку ў Зэльву мае бандэролькі з дэфіцитнымі лекамі для хворага сэру Ларыса Геніюш. Заставалася адно маліца Богу, каб у Зэльву даходзілі ўсё ж мае, а я нейкія іншыя лекі, з разраду тых, што робяць адмысловыя фармацэўты.

Дарэчы, пра Зэльву і мае з сябрамі паездкі туды. Пасадзіўшы нас за свой заўсёды па-беларуску шчодры стол, Ларыса Геніюш, нашая дарагая, падымала кішак з улюблёным цытрынавым лікёрам і, звяртаючыся непасрэдна да электраразеткі, казала: “Вып’ем за дарагога Леаніда Лычічай!”

Праз колькі хвілінаў паслья прыезду гасыцей у хаце ўжо завіхалася гаваркая медсястрычка, якая рабіла Ларысе Антонаўне ўколы тых самых (дай Бог, каб тых самых!) лекаў, якія я прысылаў. У гэты дзень сястрычку ўжо марна чакалі ўсе астатнія зэльвенскія хворыя. Мяркуючы па ўсім, яна добра разумела, які важны ўчастак работы даручылі ёй таварышы з ГБ і працавала з поўнай адказнасцю, пакідаючы Бабулін дом адно тады, калі мы пачыналі дэмантратыўна расправанацца ды ўкладвацца спаць. Назаўтра старанная медсястра зноў узынікала на парозе ад самага ранку і пачынала дапытвацца, ці чытала Ларыса Антонаўна новыя вершы і ці хвалілася прысланай з Аўстраліі “Пагоняй”.

Спадарыня Ларыса расказвала нам, як зъняважалі яе зэльвенскія настаўнікі. Расказвала, як дасылала лісты Машэраву і атрымлівала зьдзеклівія адпіскі. Як Максім Танк угаворваў яе прыняць савецкае грамадзянства, а яна ўпартага хацела заставацца грамадзянкаю БНР і гэта рабілася неадольнай перашкодаю на шляху ў сябры Саюзу пісьменнікаў, куды прымалі адно савецкіх падданых.

Пахаваўшы мужа, Геніюш жыла ў абторканым мікрофонам і абкружаным съязной падазронасці дому ўдваіх з беспародным сабачкам Жуком. “Ні адзін народ так не прыніжаў сваіх паэтаў, сваіх жанчын”, — з болем напісала яна ў “Споведзі”.

Мне прыгадваецца пахаваньне Ларысы Антонаўны: складзеныя на грудзях вясковыя рукі, увачавідкі съсівельы ад гора Жук каля труны з гаспадынню, твары Зянона Пазняка, Яўгена Куліка, Міхася Чарняўскага, які за год да гэтага вывез з Зэльвы Бабуліны ўспаміны... Нягледзячы на ўсе намаганыні гэбістаў угаварыць ці змусіць людзей везыці труну ў вялікі драўляны крыж на машыне, увесь няблізкі шлях да кладоў дамавіну несылі на руках. Съследам ішла ўсія Зэльва. Бел-чырвона-белых сцягоў не было. Да іх мы тады яшчэ не дараслы. Над магілаю я прачытаў напісаны на съмерці паэткі верш Сержука Сокалава:

Паслья нягод, чужыны, ператрусак,
Паслья таго, пра што маўчаць гады,
Вы здолелі між іншых беларусак
Застацца Беларускай назаўжды...

Ні мой удзел у развітаныні з Ларысай Геніюш, ні наступныя паездкі ў Зэльву ўжо на ейную магілу не праходзілі незауважанымі з боку куратараў. У тэлефоне

ўвесь час нешта падазрона пstryкала й пікала, а часам пасыля размовы апарат на колькі гадзінаў адключаўся (напэўна, мнялі магнітрафонную стужку). Лісты нярэдка прыходзілі ўскрытыя і падкрэслена неахайна заклеенныя зноў. Усё гэта прыводзіла на памяць адзін з тагачасных палітычных анекдотаў: «З вялізнага змрочнага будынку з надзеяна завешанымі вонкамі даносіліся крыкі: “Свабода слова! Таямніца ліставаньня! Недатыкальнасць асобы!” I — цяжкія глухія ўдары.»

Да ўдараў, што праўда, у майм выпадку не дайшло. Але дайшло да справы падпольных абортаў.

Вось жа, атрымаўшы позвы, мы з жонкаю мусілі зьявіцца ў міліцыю, што закона-напаслухмяня і зрабілі.

У нейкім кабінцыце, чамузыці з партрэтам Дзяржынскага, што да міліцыі непасрэднага дачыненьня, здаецца, ня меў, якісці насуплены капитан, не прапануючы нам сядзіцу, вышыгнуў са стала танюткую тэчку з называю “Дело”. Мы без запрашэння прыселі на казённыя крэслы, што гаспадару ня вельмі спадабалася. Каб пазбавіць нас упэўненасці й вывесыці з раўнавагі, ён бяз лішняга валаўоджаньня паведаміў, што мае важкія доказы правядзення ў нашай кватэры нелегальных абортаў, а гэта цягне за сабой крымінальную адказнасць у выглядзе ня памятаю ўжо колькіх гадоў пазбаўленняволі.

Мы заявілі, што гатовыя выслушаць ягоныя важкія доказы. Міліцыянт раскрыў тэчку. «Вот показанія соседей: “Орловы ведут нелюдімый образ жыцці. Разговарывают на беларускім языке. В контакт с соседями по лестничной клетке вступать не желаюць. От приглашений зайти в гости уклоняются...”»

Ад такіх запрашэнняў мы й сапраўды ўхіляліся, бо і бяз нас гасьцей у суседзяў не бракавала. Частыя шумныя гулянкі ў іхнія кватэры пасыля пайночы мы часта і не заўсёды пасыпахова спрабавалі ўгамоўваць стуканьнем у съцены ды званкамі ў дзвіверы.

Капітан адўбў очы ад паперыны і шматзначна паглядзеў на нас. “А што там пра аборты? — пацікавіўся я. — Ці можа, калі нехта загаварыў па-беларуску, значыць, абавязкова створыць падпольны абартары?” “Вы ведете себя неправильна. Я сказаў бы даже — вызывающе и нагло”, — падвысіў голас гаспадар кабінету. “А па-моему, нахабна паводзіце сябе якраз вы, — парыравала Валянціна. — Пакажыце нам астатнія съведчаныні!”

Нарэшце нервы ў капітана ня вытрымалі. “А ну потише!” — ён перайшоў амаль на крык. — Не докажем аборты, в любой момент можем привлечь вашага мужа за тунеядство. Нам известно, что он уже второй год нигде не трудоустраен.»

І тут прыйшла мая чарга крыху падвысіць голас. “Слухайце ўважліва, капітан. У адпаведнасці з заканадаўствам сябры творчых саюзаў маюць права знаходзіцца на самастойнай творчай працы і не лічыцца дармаедамі. Зразумелі? Так і перадайце начальнству.”

«Што значыць “сябры”? Это что, “члены”?» «У дадзеным выпадку няхай будуць “члены”, — памяркоўна адказаў я. — А вось для вашага “дзела” выпіска з працоўнага кодэкса».

Пасыля таго візіту ў міліцыю справа пра падпольныя аборты сама сабою расмакталася, хоць праблемы з “ворганамі” ў мяне, вядома, па-ранейшаму засталіся.

Памятаю, пад час падрыхтоўкі аднаго з экалагічных мітынгаў у Наваполацку, што звіралі на цэнтральным пляцы добрую палову гораду, мне затэлефанаваў з Віцебску Сяргей Навумчык, які ўваходзіў тады ў нефармальную моладзевую суполку “Узгор’е”. Сяргей браў з намі ўдзел у кампаніі супраць будаўніцтва Даўгагаўліскай ГЭС, што пагражала затапленьнем сотняў вёсак і дзясяткаў унікальных помнікаў гісторыі.

Размова з Навумчыкам атрымалася даволі працяглай. Але мы былі не адзінымі

яе ўдзельнікамі. На лініі выразна чуліся мужчынскія галасы: “Дай мне трубку”, “Совсем оборзели”, «А “травень” это какой месяц? Задрали своей мовай!» Потым нашыя невядомыя слухачы, напэўна, прыгаміліся ад нязвыклага разумовага напруження, бо хтосьці з іх, ужо зусім ня тоячыся, выляяўся матам і гаркнуў у слухаўку “Хватит трепаться!”, пасыля чаго пайшлі кароткія гудкі.

Аднак воднае ралі пратэсту беларускай і латышскай моладзі ў траўні ўсё роўна адбылося, а праз нейкі час кампанія барацьбы з абсурдными праектамі Даўгаўпілскай ГЭС набыла, асабліва ў Латвіі, такія маштабы, што ягоную рэалізацыю спынілі. Я атрымаў запрашэнне ў Латвійскую Акадэмію навук на прысьвечаную гэтай проблеме канферэнцыю, што была, па сутнасці, зъездам пераможцаў.

У Рыгу я ехаў ужо ня з роднага Полацку, а з Менску, куды, не без вялікіх ваганняў перабраўся, каб быць бліжэй да гістарычных архіваў і добрых бібліятэк, а таксама бліжэй да сяброў і ўсіх тых, хто паверыў у магчымасць зъяніць сітуацыю ў краіне. Неўзабаве цяпер ужо менская міліцыя завядзе на мяне справу — за незаконнае пражыванье ў сталіцы — і пачне шукаць, каб вярнуць на месца прапіскі.

Як я быў нацыянальна съведамым бамжом

На самым пачатку каstryчніка 1988 году, пасыля двухгадовага “вольнага палёту”, у маёй працоўнай кніжцы быў зроблены новы запіс: “Прыняты на пасаду рэдактара выдавецтва “Мастацкая літаратура”. Фармальна гэта лічылася парушэннем заканадаўства, бо на працу дазвалялася браць толькі тых, хто меў менскую праціску. Мой жа штамп у пашпарце съведчыў, што я жыву па-ранейшаму ў Полацку, дзе заставалася жонка з нашымі сынамі Раманам і Багданам. Але тагачасны дырэктар “Мастацкой літаратуры” Валеры Грышановіч рызыкнүў абысыці закон, пагатоў, першы сакратар Саюзу пісьменнікаў Ніл Гілевіч запэўніў выдавецтва кірауніцтва, нібыта неўзабаве я атрымаю ў сталіцы кватэрку.

Той каstryчнік 1988-га, што назаўсёды ўвайшоў у аналы нашай найноўшай гісторыі, напэўна, стаў самым цікавым каstryчнікам у маім жыцці. 19-га ў Чырвоным касыцёле, тады яшчэ Доме кіно, адбыўся устаноўчы сход грамадска-асветнага таварыства “Мартыралог Беларусі” і мяне абраў ў яго кірауніцтва. Як вядома, на tym гістарычным сходзе быў утвораны і арганізацыйны камітэт БНФ “Адраджэньне”. Усю ноч мы з Сяргеем Навумчыкам, які на той час працаваў у “Вожыку”, ды з пастам і навукоўцам Алегам Бембелем (Зынічом) друкавалі на дабітай машынцы ў Алегавай кватэры інфармацыйныя ўлёткі і толькі калі разывіднела, выпілі па кілішку за нашыя будучыя перамогі, каб гадзінку паспаўшы, ісці на працу.

Праз некалькі дзён аргкамітэт Фронту даручыў мне выступіць на “Дзяды” на Усходніх могілках, дзе меркавалася правесыці мітынг памяці продкаў. Якраз я і павінен быў яго распачаць.

Да “Дзядоў” рыхтавалася і ўлада. Па старонках газетаў працацілася хвала артыкулаў, дзе даваўся ідэалагічны адпор гэтак званым “крыкунам” і “нефармалам”, якіх адзін з цэкоўскіх цэрбераў назваў “пенай на хвалях перабудовы”.

Але агульную атмасферу ў Менску ў тая дні (прынамсі, у нашым асяроддзі інтэлігэнцыі) характэрны звалі не трывога і страх перад магчымымі рэпрэсіямі, а духоўны ўздым і вера ў хуткія дэмакратычныя перамены. Я ня меў сталага месца жыхарства, на выхадныя з'язджалаў да сям'і ў Полацак, а ў іншыя дні начаваў у знёмы пісьменнікаў і мастакоў. Паўсюль ішлі размовы аб нацыянальных рухах у Прывалтві, аб рэабілітацыі расстраляных у Курапатах і загубленых у сталінскім ГУЛагу дзеячах беларускай культуры. Паўсюль мае сябры й калегі знаходзілі прыхильнікаў, стваралі арганізацыі “Мартыралогу” і групы падтрымкі БНФ.

Так надышла нядзеля 30 каstryчніка. Раніцою я з жонкай Валянцінай выйшаў з полацкага цягніка на сталічны перон. Інтуіцыя падказвала, што трэба быць гатовымі да чаго заўгодна, у tym ліку і да перспектывы апынуцца ў халоднай ды галоднай

каталяжцы. Зыходзячы з гэтага, мы зайшлі ў вядомы тады рэстаран “Патсдам” і добра пад’елі. (Дарэчы, колішні “Патсдам” за гады незалежнасьці ператварыўся ў “Крыніцу”, а вось вуліцы, на скрыжаваныні якіх ён знаходзіўся — так і засталіся вуліцай Леніна ды Інтэрнацыянальной, хоць на апошній з іх правёу юначыя гады Станіслаў Манюшка і часта спыняўся, прыязджаючы ў Менск, Францішак Багушэвіч.)

Пакінуўшы “Патсдам”, мы вырашылі на ўсялякі выпадак ехаць да Усходніх могілак на таксоўцы. У машыне я апошні раз перачытаў тэкст свайго выступу, які і так ведаў на памяць. Я зьбіраўся казаць пра духоўную энергію папярэдніх пакаленій ды іхніх выбітных прадстаўнікоў: ад нашых першых гістарычных асобаў — Рагвалода й Рагнеды да тых, хто загінуў ад куляў забойцаў у форме НКВД.

Таксіст прыкметна нерваваўся і хутка прызнаўся нам, што некаторыя вуліцы ў раёне могілак ад раніцы перакрытыя міліцыяй, бо “нефармалы” зьбіраюцца ладзіць там нейкі мітынг. Даведаўшыся, што мы таксама належым да гэтых “нефармалаў”, ён, што праўда, не разгубіўся, а, наадварот, паабяцаў пад’ехаць дварамі як мага бліжэй.

Першае, што ўбачылі, калі выйшлі з таксі, — як паблізу людзі адбіваюць у бамбізаў у цывільнім Зянона Пазняка. Той рухаўся неяк вялавата і няўпэўнена. Хтосьці патлумачыў, што пырснулі ў твар газам з балончыку. Праз хвіліну мы ведалі, што мастакоў Аляксея Марачкіна і Міколу Купаву ўжо схапілі і павезылі ў невядомым накірунку. Затое Зянона ўдалося адбіць. Праваўшыся да яго, я імкнуўся трymацца побач, каб не сарваўся запланаваны сцэнар мітынгу.

Уваход на могілкі быў перакрыты, а людзей перад брамай усё прыбывала. Шмат у каго ў руках былі кветкі. Міліцыя атрымала загад аддзялініць натоўп. Многія выконвалі каманду надзвычай старанна. Людзей пачалі праста зьбіваць. Якісьці міліцыянт накінуўся на мяне, намагаючыся вырваць наплечную кайстру. Там ляжала некалькі кнігаў, якія я захапіў з сабою, каб было што чытаць, седзячы пад арыштам. Пакуль я барукаўся з ахоўнікам правапарарадку, мой сябра-пісьменнік, съветлай памяці Але́сь Асташонак прыкрываў сваімі шырокімі плячыма Валянціну і атрымаў па хрыбетніку такі прафесійны ўдар, што потым доўга адлежваўся, знаходзячыся на бальничным.

Мітынг-рэв'ем усё ж адбыўся ў полі непадалёку Курапатаў, куды прабілася праз ачапленне некалькі тысячаў менчукоў і прыезджых, пераважна моладзі. Наш сцэнар удалося захаваць. Пасыля майго выступу слова атрымаў Зянон Пазняк. Затым маладая паэтка з Барысаву Тацяна Зіненка прачытала верш, прысьвечаны Беларускаму Народнаму Фронту. Незнамы юнак расшпліў паліто, і мы ўбачылі, што ягоныя грудзі абкручаныя бел-чырвона-белым палотнішчам. У наступнае імгненіне сцяг ужо быў узняты над мітынгоўцамі. Гэта здарылася ўпершыню за некалькі дзесяцігоддзяў. Словамі цяжка перадаць тыя пачуцьці. Я не належу да людзей празмерна чульлівых, але, прызнаюся: на вейкі накруціліся сльёзы.

Апавядаючы пра падзеі 30 кастрычніка 1988 году ў Менску, надзвычай папулярны тады маскоўскі часопіс “Огонёк” пісаў, што людзі слухалі нашыя выступы, апусціцьціўшыся на калені. Яно не зусім так. У адказ на заклік Пазняка мітынгоўцы праста прыселі, каб лепей бачыць і чуць прамоўцаў. Адначасова гэта дазволіла ўпэўніцца, што ўсе мы шчыльна абкружаныя шырокім кальцом міліцыянтаў і афіцэраў унутраных войскаў. Праз хвілю пасыля ўзыняцца нацыянальнага сцягу і працягучала зычна каманда: “Рас-сякай!”...

Нам з жонкай удалося вырвацца з таго разгону больш-менш пасыпахова, аднак дасьведчаныя людзі парайлі мне па магчымасці не заставацца аднаму, а найлепей — легчы на колькі тыдняў “на дно”.

У тыя тыдні мне па чарзе давалі прытулак Але́сь Асташонак, скульптар Але́сь Шатэрнік, а потым празаік і мастак Вячаслаў Дубінка, у майстэрні якога я наогул пражыў некалькі месяцаў будучы, па сутнасці, бамжом, (у прыватнасці не ат-

рымліваючы тагачасных талонаў на мыла, віно й гарэлку ды іншыя дэфіцитныя тавары).

Але легчы пасьля 30 кастрычніка на дно я ня мог, бо мусіў хадзіць на працу ў выдавецтва, дзе мяне ўжо ў панядзелак, назаўтра пасьля мітынгу, а 9-й раніцы чакаў лейтэнант міліцыі тав. Сальнік. Ён паведаміў мне важную навіну пра тое, што ў Менску я пражываю без прапіскі і, не губляючы часу, склаў адпаведны пратакол.

У аўторак раніцой лейтэнант Сальнік прапанаваў падпісаць другі такі самы пратакол і параіў тэрмінова прапісацца, бо пасьля трэцяга пратаколу, які гэты слу жака павінен быў скласці заўтра, я, паводле ягоных словаў, ужо трапляў пад кримінальную адказнасць і ў лепшым разе мог быць прымусова дастаўлены на месца прапіскі. Знайсці гэтую самую прапіску (тым больш, паставіць штамп у пашпарце) за адзін дзень выглядала даволі проблематычным, і я сур'ёзна рыхтаваўся да пераходу на нелегальнае становішча.

Але, на шчасьце, увечары таго самага аўторка ў Саюзе пісьменнікаў адбываўся сход, на які ўлады накіравалі старшыню Прэзідыума Вярхоўнага Савету Георгія Таразевіча. Ягонай задачай было ўгаварыць літаратараў не накіроўваць тэлеграму з патрабаваннем рассыльства менскія падзеі Міхайлу Гарбачову. Я выйшаў да мікрофону і папрасіў высокапастаўленага госьця абараніць мяне ад перас্লеду за антысталинісцкі выступ. Таразевіч (асабліва як паказалі наступныя гады) быў чалавекам сумленным і меў свае прынцыпы. “Заўтра, таварыш Арлоў, міліцыя да вас ня прыйдзе, даю вам слова”, — паабяцаў ён.

У той вечар ён шмат чаго абяцаў, ня ведаючы, што тэлеграма Гарбачову ўжо адпраўленая. Але, нягледзячы на гэта, дадзенае Таразевічам слова аказалася цвёрдым: лейтэнанта Сальніка больш у сваім жыцці я ніколі ня бачыў.

Трэба сказаць, што з гэтае прычыны трохі засмуціліся кінарэжысёры Юры Хашчавацкі ды яго калега-аператар Аркалдзь Рудэрман, якія падрыхтаваліся зрабіць у майм кабінцы засаду і зазынці складаныне тав. Сальнікам трэцяга пратаколу.

Такім чынам небяспека прымусовага высялення ў міліцыйскім варанку мінулася. Аднак узунікла ня менш вострая праблема звалнення з працы, чаго патрабаваў ад выдавецкага кіраўніцтва райкамам партыі, а мо і вышэйшыя інстанцыі.

Быў сабраны сход працоўнага калектыву, на якім красамоўнічай чыноўнік з Дзяржаўнага камітэту па друку. “Не пасыпелі мы без прапіскі ўзяць Арлова на працу, як ён узяўся ствараць розныя “мартыралогі” і выступаць на мітынгах. Мала нам гонару і ад таго, што Арлова выклікаюць на допыты ў Пракуратуру Рэспублікі. Да вашага ведама: варожыя радыёгальасы 30 кастрычніка паведамілі, што Арлоў увогуле арыштаваны.” У зале запала нядобрая цішыня. Сітуацыю даволі дасыціна разрадзіў загадчык выдавецкай рэдакцыі пісьменнік Барыс Сачанка: “Хлусяць варожыя галасы, — сказаў ён. — Вось перад вамі Арлоў. Жывы і здаровы.”

У гэтую самыя дні заяву з просьбай пропісаць мяне на сваіх “метрах” занесла ў адпаведныя кабінеты Святлану Алексіевіч. Рэзалюцыя, вядома, была адмоўная (прычым Святлане яшчэ й падлавата адпомысцілі), але час мы выйграли.

Карацей, усё аблежавалася аблекаваньнямі і рэкамендацыямі начальніцтва за сяродзіцца на выдавецкай працы. Яе і сапраўды было багата: старыя, зацверджаныя на колькі гадоў наперад планы ламаліся, бо са сковішчай, вобразна кажучы, вырываліся на волю дзясяткі й дзясяткі твораў былых “ворагаў народу”, “антысавецкіх элемэнтаў”, пісьменнікаў-эмігрантаў.

Памятаю, як у 1989 годзе мы зрабілі спробу ўключыць у анталогію заходнебеларускай паэзіі падборку лірычных вершаў Наталіі Арсеньневай. Некалі ўсемагутны цэнзурны камітэт — Галоўліт — завагаўся і накіраваў мяне як рэдактара кнігі ў ЦК КПБ да чалавека, які тады загадваў там сектарам мастацкай літаратуры, а праз пару гадоў, дарэчы, стаў кіраваць міністэрствам усёй культуры і друку.

Цэкоўскі супрацоўнік вывучаў прынесеныя мною дзясяць вершаў некалькі тыд-

няў. Не дачакаўшыся адказу, я патэлефанаваў у ЦК сам. Размова там атрымалася кароткая, але сімвалічная. “Дарагі Валодзя, — пачуў я. — Арсеньеву мы абавязкова выдадзім... Гадоў праз сто.” Тут у дзвіверы пастукаў нейкі клерк і нагадаў гаспадару кабінета, каб ён не забыўся атрымаць съпецпаёк, куды іхні партыйны бог паслаў у той дзень “печеночку, сухую колбаску, балычок” і яшчэ нешта, аб чым шмат хто з шараговых грамадзянаў у тыя часы з пустымі крамамі пасльпей ужо забыцца. Да гонару майго суразмоўцы, ён крыху зьблінтэжыўся, але падзяліца пайком не прапанаваў.

А вершы Натальлі Арсеньевай, прычым значна большую й мацнейшую падборку, нашае выдавецтва надрукавала ўжо праз некалькі месяцаў. Гэта было яшчэ адной прыкметаю таго, што ўсёладству партыі, а дакладней, яе наменклатуры, няўхільна прыходзіць гамон. Прыемна было адчуваць, што няхай і вельмі маленькае, але дачыненне да гэтага маеш і ты, чалавек без съпецпайкоў і нават бяз пэўнага месца жыхарства.

Як мяне раптам узнагародзілі медалём Францыска Скарыны

У мяне ёсьць з паўтузіну няхай і ня самых высокіх і прэстыжных, але ўсё адно прыемных літаратурных узнагародаў. Але самай дарагой застаецца медаль Францыска Скарыны. Яго абсолютна неспадзянавана начапіў мне на грудзі Васіль Шаладонаў, тагачасны намеснік старшыні Вярхоўнага Савету 12 склікання, нашага першага і пакуль апошняга, месцамі больш-менш дэмакратычна абраанага парламенту.

Гэтая амаль неверагодная падзея — я маю на ўвазе маё ўзнагароджаньне — здарылася яшчэ за савецкім часам, хоць у паветры ўжо адчуваўся азонавы струмень блізкай незалежнасці. Зрэшты, той непаўторны час быў багаты на падзеі, якія за нейкі год перад тым выглядалі проста фантастыкай.

У красавіку 1991 году Менск выбухнуў шматтысячнымі рабочымі страйкамі. Дзень пры дні тагачасная плошча Леніна з цяжкасцю зъмяшчала іх удзельнікаў, калоны якіх ад раніцы ішлі ў цэнтр гораду, перакрываючы рух і выклікаючы ў адных страх, а ў другіх захаплен'не.

Пазней філосаф і культуролаг Валянцін Акудовіч выкажа меркаваньне, што рабочыя выступалі не за дэмакратычныя зъмены, а якраз супраць іх, за захаваньне ранейшай стабільнасці й савецкіх цэнаў. На маю думку, выснова небясспречная. У кожным разе тыя страйкі таксама набліжалі крах таталітарнай сістэмы. Своеасаблівым сімвалам гэтага быў бронзавы Ільіч перад Домам ураду, які штодня тримаў усунуты яму кімсыці з забастоўшчыкаў у руکі бел-чырвона-белы сцяг.

Падзеі съведчылі, што ідэя незалежнасці ўжо выйшла за межы вузкага кола нацыянальнае інтэлігенцыі. Сярод мноства антыкамуністычных, антыгарбачоўскіх ды іншых “антых” лозунгau на тых красавіцкіх мітынгах мне ўрэзаўся ў памяць плакат на плячах нейкага хлапчыны з чорнымі абадкамі пазногцяй. На плакаце было напісаны: “Нынешнее поколение будет жить в независимой Беларусі!” А па-над чорна-сінім ад съпяцовак 50-ці а мо і 100-тысячным людскім морам з tryбуны зноў і зноў гучалі заклікі называць плошчы Леніна пляцам Незалежнасці.

Тады мы ўжо другі раз адкрыта адзначалі чарговую гадавіну абвяшчэння незалежнасці БНР. Вядома, маштабы нашага Дня Волі цяжка было параўнаць са съяткаваньнем Дня незалежнасці ў Балты. Дый завяршылася съяўта гераічнай начнай аперацыяй: выконваючы загад вярхоў, якія па-ранейшаму яшчэ нямала маглі, мужныя менскія пажарнікі сарвалі з будынку “Белрэстайрацы” ў Траецкім прадмесці асьвячоныя царквою нацыянальныя сцягі.

Але гэтыя сцягі ўжо вярнуліся ў грамадскую съядомасць, з якой цяпер выкрасыліць іх было немагчыма.

У тыя дні здарэньне з маёй другой кніжкай “Дзень, калі ўпала страла”, што

выйшла ў восень 1988-га, пачынала здавацца прыкрай недарэчнасцю з разраду тых, што ніколі больш не паўторацца.

Гэты зборнік гістарычнай прозы афармляў (прычым зрабіў гэта густоўна і з веданьнем справы) вядомы мастак і добры сябар Ул. Каараткевіча Пятро Драчоў. Вокладка атрымалася лаканічнай у вобразных сродках, але надзвычай удалай: белае вакно на чорнай асноведзі перацінала чырвоная страла.

Зборнік пачалі прадаваць у кнігарнях. Я заходзіў то ў адну, то ў другую пана-зіраць, ці зъмяншаюцца стосы маёй кніжкі на прылаўках з навінкамі і кожны раз не ўтрымліваўся ад таго, каб не купіць асобнік, які падпісваў каму-небудзь з сябrou. І раптам кніга зынкла. Вядома, можна было ўявіць, што яе разымлі. Але я належалі да рэалістаў. За тры дні прадаць амаль 25-тысячны (фантастычны для нашых дзён) наклад беларускай кнігі было немагчыма, нават калі б з яе рэкламы пачыналіся выпускі ўсіх тэленавінаў.

Сэрца сціснулася ад трывогі. Я спрабаваў распытваць дзяўчатаў-прадавачак, але яны паціскалі плячыма: або сапраўды ня ведалі, куды падзелася кніга, або ня мелі дазволу на тлумачэнні. Верагодней — апошняе, бо нарэшце адна з гэтых дзяўчатаў зылітавалася і шэпціка паведаміла, што маю кнігу адправілі назад у друкарню, бо ў яе, кнігі, нейкая “ніправільная вокладка”.

Дзівюх думак пра тое, што ў ёй “ніправільнае”, быць не магло: чырвоная страла на белым тле вакна. Я быў у роспачы: яшчэ не задаўнілася гісторыя з дзіцячай кніжкаю казак, увесь наклад якой адправілі пад нож, а затым на макулатуру толькі праз тое, што мастак Мікола Купава намаляваў на вокладцы бел-чырвона-белы сцяжок на замкавай вежы.

Аднак ўсё ж на дварэ ўжо стаяў студзень 1989-га. Кнігу колькі тыдняў патрымалі ў ховішчы паліграфкамбінату, пасля чаго разум перамог. У інстанцыях, дзе разглядалі данос маіх “добраўчліўцаў” пра “нацыяналістычны сцяг” на вокладцы, прынялі пастанову ў духу абвешчанай Міхаілам Гарбачовым дэмакратызацыі: кнігу ня рэзакць, але вокладку перафарбаваць.

Белае вакно на 20 тысячах кнігаў уручную перафарбавалі ў якія заўгодна, апрача белага, колеры — ліпучка-залаты, брудна-блакітны і нават у той, што называюць колерам дзіцячай неспадзянкі.

Але кніга, няхай сабе і ня ў лепшым выглядзе, трапіла да чытачоў. Зьявілася колькі рэцэнзіяў; адну напісаў Мікола Ермаловіч, якога я памятаў яшчэ з студэнцкіх гадоў, бо пішучы ў беларускім аддзеле тагачаснай “ленінкі” сваю дыпломнную працу, ня мог не звяртаць увагі на заўсёдную прысутнасць у чытальнай зале чалавека ў акулярах, таўшчэзнымі шкельцамі якіх можна, здавалася, імгненна падпальць паперу. Тады я яшчэ ня ведаў, што гаспадар акуляраў — наш у недалёкай будучыні знакаміты гісторык, як ня ведаў і таго, што ім ужо напісаная славутае дасьледаванье аб тым, дзе знаходзілася “летапісная Літва”. Гэтая не-бездакорная, але амаль рэвалюцыйная для свайго часу праца Міколы Іванавіча на пачатку 1980-х пашыралася ў самвыдавецкіх перадруках, і адна бандэроля з ледзьве чытэльнай копіяй пераадольвала 150 км ад Паставаў, дзе жыў сябра, да майго Полацку роўна месяц.

На мяжы 1980-х і 90-х, у дзяржаўным акадэмічным выдавецтве “Навука і тэхніка” гэтая кніга выйшла двума выданнямі з вялізнымі накладамі.

Тое, што рабілі тады беларускія дзяржаўныя выдавецтвы, сёньня можа здавацца казкай. Гартаю цяперашні гадавы план “Мастацкай літаратуры”, дзе фігуруюць усяго некалькі дзясяткаў назваў (з якіх частка так і не ўвасобіцца ў кнігі) і рука цягнеца па валідол. У тыя гады ў маёй роднай “Мастацкай” столькі кнігаў выходзілі за месяц. Што ні дзень — то кніга, а часам і не адна. І якія кнігі!

Да чытача нарэшце трапіляла тое, што дзесяцігоддзямі маглі чытаць толькі пачукі й прусакі съпецховішчаў або тое, што хоць і не было пад забаронаю, але не

выдавалася, бо дзеясна працавала на нацыянальную ідэю, а значыць – на гістарычную перспектыву Беларусі.

А якія былі наклады! Прычым, яны, гэтыя наклады ў дзесяткі тысячаў асобнікаў, што не высмокталіся з пальца, а вызначаліся паводле замоваў, найбольш красамоўна адлюстроўвалі чытацкую прагу да гісторыі культуры свайг зямлі. Або проста прагу чытаць па-беларуску займальную літаратуру кшталту дэтэктываў Агаты Крысыці ці фантастыкі Рэя Брэдбераў й Курта Ванегута.

Да чытача вярталіся “Дзіве душы” Максіма Гарэцкага, “Тутэйшыя” Янкі Купалы, вярталіся Вацлаў Ластоўскі, Францішак Аляхновіч, які сваёй аповесыцю “У кіпцюрох ГПУ” на некалькі дзесяцігоддзяў апярэдзіў Аляксандра Салжаніцына...

Часта надараліся дні, калі я сапраўды ішоў на працу, як на свята. Бо, да прыкладу, ведаў, што сёньня вазьму ў руکі сігнальны асобнік адредагаванага мною перакладу кнігі Яна Баршчэўскага “Шляхіч Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданьнях”. Гэтую кнігу сучаснікі — і заслужана! — парабонуўвалі з сусветна вядомым казачным эпасам “Тысяча і адна ноць”. Напісаныя па-польску ў той час, калі нават сама назва “Беларусь” была пад забаронаю, фантастычныя апавяданьні Баршчэўскага неслі магутны зарад беларускай нацыянальнае ідэі. Менавіта таму за савецкім часам усе спробы выдаць “Шляхіча Завальню” па-беларуску нязменна сканчаліся забаронаю. І вось мы — выдалі! Прычым — у выдатным афармленыні і 40-тысячным накладам (які, дарэчы, за нейкі месяц быў раскуплены).

У сёньняшнім выдавецтве “Мастацкая літаратура”, аб’яднаным колькі гадоў таму з “Юнацтвам”, — страшна сказаць — усяго дзіве рэдакцыі: адна — кнігаў для дзесяцей, другая — усёй астатнай літаратуры. На пачатку 1990-х гадоў самастойнае “Юнацтва” мела чатыры рэдакцыі, а нашая “Мастацкая” — шэсць: прозы, паэзіі, выбраных твораў, аператыўных выданьняў, перакладной літаратуры й серыйных выданьняў. У апошнім мне і пашчасціла працаваць дзесяць гадоў.

Мы з калегамі прыдумалі й распачалі выданье серыяў, кнігі якіх зьбіралі такія велізарныя заяўкі, што часам здавалася, нібыта ў канцы лічбы аднекуль узёнкі лішні нуль. Гэта былі серыі, чые назвы для выкладчыкаў, студэнтаў, на вукоўцаў ды і для шараговых беларускіх чытачоў гучалі як музыка: “Літаратурныя помнікі Беларусі”, “Святыя зямлі Беларускай”, “З вякоў мінульых...” Цэлую Атлантыду нашай эміграцыйнай літаратуры — са сваімі горнымі вяршынямі й пласкагор’ямі, з вялікімі талентамі і сціплымі сумленнымі працаўнікамі — павінна была падняць з прадоўняя забыцця серыя “Галасы беларускага замежжа”. У ёй пасыпелі выйсыці паэтычныя кнігі Янкі Юхнаўца і Натальлі Арсеньневай, раман “Змагарныя дарогі” Кастуся Акулы, кніга гістарычных нарысаў вядомага дзеяча Беларускай грэка-каталіцкай царквы айца Льва Гарошкі... Факсімільна 10-тысячным накладам было перавыдадзенае бліскучае эсэ Юркі Віцьбіча “Плыве з-пад Святое гары Нёман”.

З улікам усяго гэтага свой медаль Францыска Скарыны я заўсёды лічыў на столькі ўзнагародай за тое, што здолеў да таго часу напісаць сам, як ацэнкаю маёй рэдактарскай працы. Гэтаму не пярэчыла й фармулёўка — “за ўклад у распрацоўку гістарычнае тэмы”.

Нагадаю, што ўжо разваливаўся, але яшчэ існаваў Савецкі Саюз, і медаль Скарыны быў адзінай дзяржаўнай узнагародой БССР, што дало Рыгору Барадуліну падставы назваць яе, гэтую ўзнагароду, найвышэйшай для беларуса.

Якраз у кампаніі з Рыгорам Іванавічам мne і пашанцавала яе атрымліваць.

“Паздраўляю вас, дарагія друзьяз, з уручэннем мядалі імені нашага першапечатніка Скарыны, — гудзей у залі голас намесніка старшыні Вярхоўнага Савету, яшчэ таварыша ці, можа, ужо спадара Васіля Шаладонава. — Пака тока мядалі,

патаму што ордэна свайво ў нас ішчо нету, але думаю, што скора будзет. Как вы знаеце, ужэ прынята Дзекларацыя аб нашым сувярэніцце...”

Пафас прамовы высокага дзяржаўнага мужа нам, медалістам, увогуле спадабаўся, але, атрымаўшы слова ў адказ, Рыгор Барадулін не ўстрымаліся ад пажаданьня: усіх наступных ўзнагароджваць ужо з дзяржаўнай беларускай моваю на вуснах. Трэба сказаць, што спадар Шаладонаў ані не зъбянтэжыўся й імгненна перайшоў на трасянку: “Цяпер я займаюся ізучэннем беларускай мовы і пака свабодна не размаўляю. Але таржэсцьвенна вам абяцаю, што ўжо праз тры месяцы буду весьці пабеларуску нашыя сесіі”.

Намесьнік старшыні Вярхоўнага Савету стрымаў слова. Пераканацца ў гэтым было нескладана, бо паседжаныні сесіі транслювала Беларускае тэлебачаныне. (У цяперашній Беларусі гэта таксама здаецца сном.)

Спраўдзілася й абяцаныне Шаладонава наконт ордэну Скарны. Праўда, сёньня гэтым ордэнам часта ўзнагароджваюць людзей, што да беларускай культуры маюць дачыненіня ня большае за марсіяну і ў лепшым разе ёй, нашай культуры, хаця б ня шкодзілі. Я ўпэўнены: калі б у сяго-таго з гэтых ардэнаносцаў запытацца, а хто ж такі — Скарна, у адказ можна было б пачуць прыкладна тое, што, як апавядываюць дасьведчаныя людзі, расказаў аднойчы ў Полацку расейскаму генералу ягоны беларускі калега.

Пад час нейкіх наладжаных у прыдзьвінскіх лясах манеўраў госьця з Усходу прывезлы на экспурсію ў Полацак. Напалуднаваўшыся ў рэстаране “Дзьвіна”, маскоўскі генерал выйшаў на вуліцу і апынуўся перад масянковым Скарнам. “А это кто?” — пацікавіўся прадстаўнік братняга народу. У шэрлагах гаспадароў узыніла лёгкая зъбянтэжанасць. Але хтосьці з адважных айчынных вайскоўцаў не разгубіўся і бадзёра адрапартаваў: “Это, товарищ генерал, один из наших боевых партизанских командиров.”

Вось таму і лічу я свой медаль Скарны, атрыманы ў 1990-м, узнагародаю нязъмерна вышэйшаю за той ордэн, што ўручаюць цяпер некаму праверанаму і “чэснаму” свайму або нават і прыбышу з Москвой.

У мінулым, як ні горка, засталася і “эпоха Рэнесансу”, якую тады, на пачатку 1990-х, перажывала мая незабыўная “Мастацкая”. А за сваю тагачасную рэдактарскую дзеянасць я, аб чым ужо згадваў, атрымаў у 1997-м яшчэ адну ўзнагароду — загад аб звалыненіні з той самай фармулёўкаю, дзе фігуравала навыпусканая мною “сумнітельная” і наогул шкодная літаратура...

Як небяспечнага мяне злавілі на брытанскай мяжы

Некалі за царскім прыгонам каля роднай вёскі маёй мамы на Шклойшчыне цэлае лета стаяў цыганскі табар. Цыганяты займаліся экспрапрыяцый садавіны ды яек. Цыганкі хадзілі па хатах, варожачы па руцэ й на картах. Цыганы ж мужчыны, дачакаўшыся ночы й свайго цыганскага сонца, чынна скарачалі ў навакольі конскае пагалоўе. Адзін з іх сярод гэтых клопатаў і атрымаў ад мае прарабакі нешта больш істотнае, чым рэшата яек.

Дзякуючы той далёкай летняй ночы па маіх жылах разам з беларускай бяжыць і цыганская кроў. Кажуць, што ў такіх выпадках гены наймацней праяўляюцца праз некалькі пакаленьняў. Напэўна, гэта праўда. Калі я сустракаю цыганоў, сэрца маё трывожна й соладка сціскаеца, а вусны шэпчуць немаведама калі і як запальня ў памяць слова: “Лачо дывэс, тумэн, гэ ромалэ! — Шчаслівай дарогі вам, цыганы!..”

З юнацтва кроў майго безыменнага чарнявага продка раз-пораз уладна кликала ў дарогу і мяне самога — змушаючы часам забыцца пра найпільнейшыя справы і зъехаць на колькі дзён у белы съвет. я начаваў, зьдзіўляючы адміністратарак адсутнасцю камандзіровачнага пасьведчання, у задрываютых раённых гатэлях, часам — на халодных непрытульных вакзалах, а, бывала, мог проста ад'ехацца на спадарож-

най машине на паўсотні кіламетраў ад гораду і, закінуўшы рукі за галаву, да ночы праляжаць пад свежым стажком сена, сочачы аблокі.

Тады я яшчэ ня ведаў словаў Альбера Камю пра тое, што падарожжа дапамагае нам зноў знайсці сябе. Памятаеца, яшчэ нехта з выбітных мысьляроў сказаў, што вандраваныні падмалоджваюць звыклыя рэчы і стараць стаўленье да сябе. З апошнім сыцверджаньнем я хацеў бы паспрачацца. Здаецца, мая душа заўсёды вярталася з далёкіх і блізкіх краёў зусім не пастарэлай.

Падарожжы дагэтуль займаюць у іерархii маіх жыцьцёвых каштоўнасцяў адно з першых месцаў. Пачынаючы ад 1990 году, калі нарэшце стаў “выязным”, я паспейу крыху пабачыць съвет, наведаўшы блізу дваццаці краінаў і чатыры кантыненты.

Такі ўжо я чалавек, што паўсюль, нават у Афрыцы, шукаў Беларусь і беларусаў. Ну і, вядома, беларусак, бо вандроўкі канчатковая пераканалі мяне, што нашыя жанчыны — найпрыгажэйшыя і ўвогуле най... най... най... у сьвеце.

Май першым замежным падарожжам сталася паездка на ўрачыстасці з нагоды 580-х угодкаў Грунвальдскае перамогі, што адбываліся на тых самых залаціста-зялённых палях і ўзгорках, куды вялікі князь Вітаўт прывёў некалі 40 ліцьвінскіх харугваў.

Польшча і Летува адзначалі тады, у 1990-м, гадавіну разгрому Тэўтонскага ордэну як нацыянальнае съвята. На поле бітвы прыехалі сотні аўтобусаў, прылягелі тагачасныя прэзідэнты Польшчы Войцэх Ярузельскі і старшыня Вярхоўнага Савету ўжо амаль незалежнай Летувы Вітаўтас Ландсбергіс. Кіраўнікі БССР — невукі ў гісторыі і дылетанты ў палітыцы — палічылі съяткаваныне нечым накшталт нацыяналістычнага шабасу. Нікога з іх, вядома, не было.

Дзіва, што ўдалося прарвацца праз мяжу нашаму “бэнэфаўскуму” аўтобусу з маленькімі дэлегацыямі ад гарадоў, што калісьці выставілі на векапомнную бітву свае палкі. Параўнаўча з летувісамі нас прыехала жменька, але мы дзякуючы гісторыку Міхасию Ткачову прывезылі вялізныя баявія съяці беларускіх грунвальдскіх харугваў, чаго нікто іншы зрабіць не здагадаўся. Польскія жаўнеры аддавалі нашым штандарам пашану, а я, стоячы пад чорна-златым полацкім съяцікам з “Пагоняй” марыў пра час, калі ў май родным горадзе зьявіцца вуліца, дзе на шыльдачках замест якой-небудзь бальшавіцкай бязглаздзіцы будзе напісаны: “Грунвальдская”.

Усьлед за той вандроўкай былі дзясяткі іншых. Я піў такайскае віно ў Вугоршчыне і баварскае піва ў Нямеччыне, ездзіў у гандоле па венецянскіх каналах і падымаўся на Эйфелеву вежу, што нагадвала Гіёму Апалінеру жаночую панчоху, а мне, верагодна пад уплывам “бургундскага”, здалася абцягнутай гэтай панчохаю жаночай ножкай. Але калі глядзіш на съвет беларускімі вачыма, у Парыжы нязмерна больш цікавіць тое, дзе спыняліся Міцкевіч і Дамейка або дзе мог прызначаць спатканыні малады Напалеон Орда. У Барселоне ты згадваеш народжанага там Джузепе Банольдзі, які стаў ліцьвінам па духу і паплечнікам Каліноўскага. А ў найпрыгажэйшым, на мой погляд, еўрапейскім горадзе — Празе шукаеш съцежкі Скарэны, Ларысы Геніюш ды пахаваных там на Альшанскіх могілках прэзідэнтаў Рады БНР Пятра Крэчэўскага й Васіля Захаркі...

Я паспейу выпіць віскі з Натальляй Арсеньневай. У Рочэстэры, на амерыканскім беразе возера Антарью, у доме, пад вокнамі якога на кветніку расылі нашыя родныя валошкі, а крыху далей, у садзе — баравікі, мне пашанцавала добра разгаварыць 92-гадовую гаспадыню. Гэта было шчасцем — слухаць яе ўспаміны пра дзіцячыя й маладыя гады. Напрыклад, пра тое, як будучая аўтарка гімну “Магутны Божа” упершыню пачула беларускую мову.

Тады сям'я Арсеньневых вярталася паслья Першай сусьеветнай вайны з бежанствам і затрымалася ў вёсачцы пад Дрысай. Гаспадароў клікалі Юркам і Аўдоцьцяй. Уначы Наташа прачнулася ад таго, што за шафай Юрку пацягнула на любошчы,

але Аўдоцца не згаджалася, бо ў хаце былі чужыя людзі: “Ня лезь, а то юшку спушчу!” Асабліва расхвалявала дзяўчыну свайгі тымнічацьцю гэтая “юшка”.

У 1940-м Арсеньнава ішла з Максімам Танкам, Міхасём Машарам і Айзікам Кучарам па Менску. Танк загаварыў, і напалоханы Кучар кінуўся да яго: “Цішэй, цішэй! У нас у Менску так гучна гаварыць па-беларуску не прынята!”

Амерыканскі беларус Васіль Мельянович звязу мяненіем са свайго гасціннага дому ў Пенсільваніі ў Вашынгтон, ваколіцы якога нагадалі мне краівіды, што плывуць за вакном цягніка, калі пад'язджаеш да Вільні: зялёныя асмужаныя горы, яры і нават гатычныя сціпічакі.

У Кліўлендзе я быў госьцем Беларускага культурнага цэнтра “Полацак”, а ў архівах беларускай царквы съв. Еўфрасініі Полацкай у Саўт-Рыверы знайшоў неапублікованыя рукапісы пісьменьніка й гісторыка Юркі Віцьбіча...

Тамсама, у Саўт-Рыверы, гартаючы ў бары тэлефонную кнігу, дзе ледзь ня кожнае другое прозвішча — славянскае, я пазнаёміўся з паліцэйскім, якога ў дзяцінстве звалі гэтаксама, як і мяне — Вова, а маці кліча яго так і цяпер. Папіваючы віскі з содавай, мой аднайменнік расказаў, як днімі спыніў уначы машыну, што рухалася амаль па сінусоідзе. За рулём сядзеў знаёмы беларус Коля. “Як ты можаш у такім стане ехаць?” — перайшоў на родную мову Вова. “А ты хочаш, каб я ў такім стане ішоў?” — азваяўся Коля.

У Славяна-балтыйскі аддзел Нью-Ёркае бібліятэкі варта было наведацца хаця б дзеля таго, каб спраўдзіць слова аднаго менскага калегі — вядомага паэта. Той сцівярджаў, што колькі гадоў таму бібліятэчны кампютар выдаў яму тут даведку з жыццяціпам, бібліографіяй і паведамленнем пра тое, што ў яго, калегі, “няма вершаў пра Леніна і партыю”. Тым, каго хвалуюць гэткія рэзюме заакіянскіх дасьледнікаў, магу з усёй пэўнасцю сказаць: складалі вы вершы пра партыю ці Бог вас ад гэтага літаваў — кампютар выдаў вам адно даведку пра наяўнасць вашых кніжак у бібліятэках ЗША і ні слова болей.

Маім найлепшым правадніком па Нью-Ёрку быў старшыня Беларуска-амерыканскага задзіночання Антон Шукляйць, што са сваімі шыкоўнай падкручанымі вусамі выдае тыповым беларускім шляхцічам канца XIX ст. Сярод славутасцяў сп. Антося паказаў мне і помнік Уладзіміру Ільічу Леніну, што стаяў на пляскатым даху прысадзістай камяніцы на нейкай авеню або стрыту.

Я балюча ўшчыкнуў сябе за руку, але ніякіх зменаў у краявідзе гэта ня выклікала. Ільіч па-ранейшаму стаяў, хоць і паказваў не на віна-гарэлачную краму, як зазвычай бывае ў нас, а на вітрыны секс-шопу. Як выявілася, з прычыны дзікае насталыгі помнік аднекуль прывезлы і ўсьцягнулі на дах яшчэ савецкія эмігранты.

У той момант мяне наведала вельмі выразнае разуменіне, што я — ня тая расыліна, якая зможа прыняцца на гэтай глебе, нават калі перавязыці сюды ўсе беларускія помнікі правадыру і на кожны ўсьцягнуць па бусылянцы.

Калі вас цікавіць, у якой краіне я пачуваўся найбольш утульна, дык гэта — Англія. Дакладней, тое пачуцьцё ўтульнасці й спакою авалодвала мною ў Лондане, а яшчэ больш дакладна — у ціхім лонданскім раёне Фінчлі, дзе існуе маленькая беларуская калонія, якая гуртуеца вакол грэка-каталіцкай царквы Пятра й Паўла на Holden Road ды вакол тамтэйшых бібліятэкі й музею імя Францішка Скарны.

За свае пяцьдзесят гадоў я наведаў некалькі сотняў цэркваў, касцёлаў, кірхаў, мячэтав, сінагогаў, паганскіх капішчаў і нават будан сібірскага шамана, дзе чамусыці пахла дарагімі цыгарэтамі і добрай парфумай. У некаторых з гэтых бажніцаў — напрыклад, у Спасаўскай царкве ў Полацку або ў віленскім касцёле съв. Ганны — я сапраўды пачуваў сябе ў храме. Але — даруйце мне храмы Беларусі ў яе этнаграфічных межах! — найглыбейшым гэтае адчуванье было ў лонданскай Петралаўлаўцы.

Пакуль што ня трапілася на маім жыцьцёвым шляху і духоўная асона, якая

адпавядала б святарскаму чыну болей за таго, хто служыць у нашай Фінчлейскай царкве, а менавіта — за айца Аляксандра Надсона, апостальскага візітатара беларусаў-католікаў у замежжы. Па сумяшчальніцтве айцец Аляксандр яшчэ й дырэктар Лонданскай Скарнынаўскай бібліятэкі, дзе я меў шчасльную магчымасць гартаць выданыні самога першадрукара, або выдадзеную ў 1581 годзе “Хроніку Еўрапейскай Сарматы” колішняга віцебскага каменданта італійца Гваніні, або рукапісы Купалы, Коласа й Ластоўскага...

Якраз пад час майго першага падарожжа ў Брытанію і здарыўся адзін з самых забаўных выпадкаў вандроўніцкай часткі майго жыцця.

Сталася так, што акурат напярэдадні таго дня, калі я сышоў з парому праз Ламанш у ангельскім порце Дувар, баявікі з Ірландскай рэспубліканскай арміі, зьеўшы ў суседнім McDonald's'е свае “біг-макі”, акуратна апусыцілі ў съметніцы лонданскага вакзалу “Victoria” паўтузіна бомбаў, якія неўзабаве пазбавілі прысутных прыкладна такой самай колькасці рук, ног і галоваў.

Якраз назаўтра пасыля крыававага дня на брытанскі бераг я і ступіў. Мой мужны твар быў абсівераны еўрапейскім вятрамі й расчырвлены ад выпітых на пароме напояў. Апрача таго яго аздабляла не кароткая й серабрыстая, як цяпер, а шыкоўная рудавата-мядзяная барада. Праз колькі хвілінаў я атрымаў непаўторную магчымасць пабыць у скуры ірландскага тэрарыста. Бездакорна ветлівы брытанскі памежнік на пару з гэткім самым мытнікам з завушніцаю ў правым вуху ўчынілі мне татальнія агледзіны — ад пакамечанай кепуркі, якую нюхай адмысловы сабачка, да зялёных майткоў куды я, безумоўна, мог схаваць паўкілі гексагену.

Дэмантуючы розныя пасьведчаныні і пару кнігаў са сваімі фэйсамі на вокладках, я спрабаваў даводзіць, што зьяўляюся беларускім пісьменнікам і сябрам ПЭН-клубу, на што нязменна атрымліваў цвёрды адказ: гэтыя акалічнасці абсалютна не азначаюць, што я ня маю дачыненія да Ірландскай рэспубліканскай арміі. Трэба меркаваць, што ў яе шэрагах працідаюцца і беларусы. Кажу гэта, дарэчы, без усякай іроніі, бо гісторыя ведае нямала падобных выпадкаў. Напрыклад, у аддзелах нашага легендарнага генерала Булак-Балаховіча ваявалі некалькі кітайцаў, і, калі аднаго з іх схапілі чэкісты, жаўтатвары ваяка на пытаньне пра нацыянальнасць згоднасцю адказаў: “Беларуза”.

Складаныя сітуацыі няраз здараліся са мной і ў іншых краінах. У адной са сталіцаў цывілізаванага сьвету лёс зьвёў мяне з канібалам, а ў Сахары я мусіў начаваць, прытуліўшыся да вярблюдаў, бо пах іхняе мачы дзейнічае на афрыканскіх зъмеяў і скарпіёнаў прыкладна так, як вянок часныку на нашых родных еўрапейскіх вампіраў.

Пару разоў у бясконцых бадзяньнях па сьвеце я рызыковаў ніколі не вярнуща на Бацькаўшчыну. Але ўсё ж вярнуўся. Магчыма, найперш таму, што там мяне чакалі мае чытачы.

Неяк на адной сустрэчы хтосьці з іх прыслаў пытаньне: “Спадар Арлоў! Калі будзе выйгралі мільён далаираў, на што не шкада было б яго патраціць?” Я не задумваўся: “На падарожкы!”

Ну а апошніе маё падарожжа, да якога, спадзяюся яшчэ далёка, будзе ў Полацак. Туды, дзе былі прамоўленыя і напісаныя мae першыя беларускія слова. Туды, дзе я навучыўся беларускаму съветабачанню, съветаразуменію і съветаўяўленню. Туды, дзе альфа і амега майго зямнога шляху.

Калі ў Марціна Лютэра запыталі, што ён будзе рабіць, даведаўшыся, што заўтрашні дзень у ягоным жыцці — апошні, Лютэр адказаў: буду садзіць яблыні.

Калі пра апошні дзень спытаюцца ў мяне, я адкажу, што прыеду ў Полацак. На радзіму маёй душы, маёй веры і майго стаіцызму.

Як я тысячу разоў сустракаўся з любімымі чытачамі

Спадзянося, калегі-літаратары ня будуць са мною спрачацца, што галоўнае ба-
гацьце пісьменьніка — ягоныя чытачы.

Паводле маіх сыцілых (а магчыма, якраз і нясыцілых) падлікаў я сустракаўся з
чытачамі ня меней за 1000 разоў. Гэта былі самыя розныя сустрэчы — і ў залах з
сотнямі прысутных і амаль што на кансьпрацыйных кватэрах, куды зьбіралася
дзясяткі два мясцовыя аматараў прыгожага пісьменства, а па сумяшчальніцтве —
апазіцыянеры. Апошняя сустрэча (калі яе можна залічыць у гэты разрад) адбылася
зусім нядайна ў метро. Не, яна не рыхтавалася загадзя як нейкая звышсучасная
форма контакту з чытацкай публікай. Проста я ўбачыў, як юная прыгажуня чытае
маю новую кнігу “Каханак яе вялікасці”. Натхніўшыся, я падсеў бліжэй і ветліва
пачаў: “А ведаеце, гэта мая кніга...” Дзяўчына спалохалася: “Не, мая... Я яе толькі
што купіла.”, і на наступнай станцыі выскачыла з вагону. Так і не пасыпей паказаць
ёй фота на вокладцы.

Але засяроджуся на сустрэчах больш традыцыйных — тых, што даюць адчуванье,
як кажуць калегі, зваротнай сувязі з чытачом.

Пры канцы 80-х на пачатку 90-х гадоў мінулага стагоддзя, калі Беларусь пачы-
нала дыхаць свабодай, мой тэлефон не змаўкаў. Запрашалі да школьнікаў й студэнтаў, у канструктарскае бюро трактарнага завodu і ў Нацыянальны банк, да суп-
рацоўнікаў міліцыі і да зняволеных у калоніі. Не выступаў я тады хіба што перад
супрацоўнікамі КДБ. Але яны і так былі ў курсе таго, чым я займаюся. Як напісаў
у свой час адзін мой украінскі калега,

Я сам не знаю так себе,
Як знают хлопці з КДБ,
Моі біографіі невтомні...

Папулярным тады быў і іншы вершык, прысьвежаны дзеянасці гэтага, ужо,
здавалася, не такога і ўсемагутнага ведамства.

Товарищ, верь, пройдет она,
Эпоха гласности,
А комитет госбезопасности
Запишет наши имена.

Аднак верылася, вядома, у зусім іншую будучыню. Яе надыход вешчавала і тая
хвала, нават ня хвала, а сапраўдны “дзяявіты вал” запрашэнняў у самыя розныя
аўдыторыі. Прапановаў было столькі, што існавала рызыка ператварыцца ў штат-
нага выступаўцу. Часта я мусіў адмаўляцца, бо іначай прости не было б часу за-
ставацца сам-насам з сабой і папераю за пісьмовым сталом.

Але на краіну абрыйнушыся травеньскі рэфэрэндум 1995 году. Мой тэлефон замаў-
чай на доўгія месяцы. Тыя, хто паверху у новую, дэмакратычную беларускую Бе-
ларусь, перажывалі асабістую трагедыю. Было такое адчуванье, што я сам за тыд-
зень па старэй на некалькі гадоў. Мне вядома шмат прыкладаў, калі сумленныя шчи-
рыя людзі з незагартаванай душой прости не змаглі перажыць таго, што здарылася:
некта зъехаў за мяжу, некта — з глузду, у кагосці ня вытрымала сэрца, а некалькі
знаёмых якраз тады зъяўлі падрахункі з жыццём.

Паводле маіх назіраньняў, спатрэбіўся год, каб да людзей вярнулая калі ня
вера, дык, прынамсі, надзея, што страчана далёка ня ўсё, і гэта красамоўна зась-
ведчыў 50-тысячны “Чарнобыльскі шлях” 1996-га.

А мой тэлефон зноў загаварыў галасамі школьнікаў і універсітэцкіх выкладчы-
каў, бібліятэкару і актыўістаў ТБМ, а часам нават галасамі кіраунікоў дзяржаўных
прадпрыемстваў і прыватных фірмаў. (Дарэчы, на сустрэчы ў адной з фірмаў, што
мае дачыненіне да тэлефоннай сувязі, мне ў якасці ганарапу прапанавалі праве-

рыць, ці не праслушоўваўся мой тэлефон і кватэра. Вялікіх сумневаў на гэты конт я ня меў, але дзеля супакою душы адмовіўся.)

Пасыль траўня 1995-га я даў сабе слова, што буду пагаджацца на кожнае запрашэнне, адкуль бы яно ні зыходзіла — са сталічнай *alma mater* або з вясковай школкі на Палесьсі.

Прызнаюся, што трymаць слова няпроста, нягледзячы на тое, што ўлада зноў і зноў прыходзіць мне на дапамогу, дэмантруючы асаблівую вынаходлівасць з часоў прэзідэнцкіх выбараў 2001 году.

Сутыкнуўшыся з такой зьявой як паездкі пісьменнікаў, вертыкальныя структуры спачатку карысталіся тактыкай пільнага кантролю. Неяк у Берасыці на кожную сустрэчу з намі, менскімі літаратарамі, заяўляўся віцэ-мэр, што нязменна, выклікаючы ў аўдыторыі вясёлы сымех, спрабаваў даваць нам на аўтографы дзве хвіліны і патрабаваў не пісаць вучням і студэнтамі ніякіх пажаданняў. Пэўную разнастайнасць уносіла ягоная падначаленая, якая, пачуўшы адрасаванае нам крамольнае пытаныне, ускоквала й верашчала: “Наши гости голодны! Их ждёт обед!”

Калі праз пару месяцаў нашая пісьменніцкая кампанія ў складзе Рыгора Барадуліна, Лявона Баршчэўскага, Міхася Скоблы ды аўтара гэтых радкоў, прыехала ў Магілёў, тамтэйшая вертыкаль абразала больш надзейную тактыку. Па-першае, у некаторых асаблівіх небяспечных месцах літаратурныя сустрэчы бяз лішніх вычварэнстваў проста забараняліся, як, да прыкладу, на гістарычным факультэце мясцовага ўніверсітэту, дзе некалі муз Кліо не адказала ўзаемнасцю студэнту Сашу з-пад Копысі. Па-другое, спатканыні з чытчамі ў апошні момант адмяняліся пад маркаю адсутнасці пісьмовага дазволу гарадскога ўпраўлення культуры. Па-трэцяе, выкарыстоўвалася наступная метода: у абвестках пра літсустрэчы быў пазначаны адзін час, а ў атрыманым намі раскладзе — іншы, прычым першы адрозніваўся ад другога як сярэднегуральскі час ад беларускага. Аднак сярод педагогаў знайшоўся прыстойны адсотак рзыкантаў, а сустрэчаў прадбачлівымі арганізатарамі была запланаваная такая фантастычная колькасць, што і ва ўмовах перманентных перашкодаў даводзілася лётаць з школы ў ліцэй, з ліцэю ў інстытут, а адтуль у каледжы, у такім шалёнym рытме, што выпіць куфаль піва ці келіх віна ўдавалася толькі позна ўвечары. Голад і смагу даводзілася наталяць пераважна чытацкамі пытанынямі.

Дарэчы, пра гэтыя пытаныні. У май архіве іх ужо сабралася некалькі дзясяткаў вялізных пульхных канвертаў, і часам я падумваю пра тое, ці ня ўзяцца калі-небудзь за книгу, дзе сустрэліся б найбольш цікавыя пытаныні й адказы.

Раскрываю наўздагад адзін з гэтих канвертаў з чытацкамі цыдулкамі. Пытаныні самыя розныя: глыбокія і легкадумныя, сур'ёзныя і наўўныя, вясёлыя і скроў сълёзы...

“Вам ніколі не казалі, што Вы падобны да старажытнага чалавека часоў сваіх твораў?”

“Ці трэба сучаснай беларускай дзяўчыне-падпольшчыцы ведаць гісторыю Беларусі?”

“Скажыце, калі ласка, у Вашым жыцці было шмат жанчын?”

“Ці згадліся б Вы зъехаць за мяжу, калі б Вам прапанавалі там за добрую зарплату пісаць вершы на іхній мове?”

“Як Вы лічыце, калі Вашае эсэ пра незалежнасць страціць сваю актуальнасць?”

“Дзе з Вамі можна сустрэцца?”

“Як бы Вы ахарактарызовалі лад, які ўсталяваўся ў Беларусі? Мой знаёмы хлопец кажа, што гэта не дыктатура, а проста краіна, ператвораная ў вялікі калгас.”

“Вам піша бацька вучня былой беларускай гімназіі. Аднойчы настаўніца зайшла ў сынаў клас і сказала: “Ребята, с сегодняшнего дня мы будем учиться на русском языке. Русский язык — это язык умных и добрых людей...”

Мяне цешыць, што тыповымі, асабліва ў студэнцкіх аўдыторыях, апошнім часам сталі пытаныні кшталту: “Як перайсьці на беларускую мову?”, “Як пераадолець психалагічны бар’ер і загаварыць па-беларуску ў незнёым асяродзьдзі?”, “Як выхаваць дзіця беларусам?” Паколькі такія пытаныні зноў і зноў паўтараюцца, я ўжо маю ў запасе кароткія або разгорнутыя адказы. Раю даваць сыну або дачцэ адметнае беларускае імя, каб ужо яно сама ў нейкім сэнсе праграмавала лёс уладальніка, спрыяючы неардынарнасці асобы. Тым, хто ня можа адважыцца загаварыць на роднай мове сярод незнёым людзей, даю, да прыкладу, параду паспрабаваць зрабіць гэта дзенебудзь на рынку, дастаўшы з кішэні сотню даляраў.

Каб падзвесыці аўдыторыю, я люблю абвясыцца конкурс на самае арыгінальнае пытаныне. На апошняй презентацыі майкнікі “Каханак яе вялікасці”, той самай, з якой уцякла ад мяне чытака з “падземкі”, перамаглі два пытаныні. Першае: “На смак чаго быў бы падобны смак ужо пражытага Вамі жыцця?” І другое, крыху эпатажнае: “Як стаць каханкай Вашай вялікасці?” На жаль, аўтарка апошняга ні з залы, ні пасыля вечарыны так і не адгукнулася...

Асабліва шмат паездак па Беларусі, у якія я часта выпраўляюся са сваім маладзеўшым сябрам, бардам і літаратарам Зымітром Братосікам, адбылося ўлетку 2001 году пад час презідэнцкай выбарчай кампаніі. Мы не займаліся агітацыяй за кагосьці, тым больш, што асока гэтак званага адзінага кандыдата ад “дэмакратычных сілаў” — Ганчарыка — далікатна кажучы, не выклікала ў нас энтузіязму. Часам мы мусілі сумленна папярэджваць пра гэта арганізатарапу сустрэчаў. Але ніхто не адмовіўся: людзям у глыбінцы хацелася жывой размовы, сувязкага слова або проста магчымасці апынуцца ў коле аднадумцаў. Ня выключана, што якраз гэтага найбольш і баяліся нашыя, так бы мовіць, апаненты.

На немаладым Бартосікам “фальксвагене” мы праехалі краіну ўдоўж і ўпоперак — ад Браслава да Рэчыцы і ад Крычава да Драгічына. Праехалі, натуральна, ня без прыгодаў.

У Радашковічах дзіверы Дому культуры былі ня толькі зачыненыя на замок, але і ахоўваліся людзьмі ў цывільнім. Адзін з мясцовых прадпрымальнікаў рызыкнүй запрасіць нас і публіку, якая не хацела разыходзіцца, у свой катэдж. У доме ўсе зъмісціца ня здолелі, таму мы выступалі з гаўбца. Над блізкім лесам сядала жнівенская сонца, пахла сувежым сенам, сімпатычная бабуля, калі мы сышлі ўніз, падараўвала кожнаму букет вяртініяў і з гумарам паведаміла прысутным, што ў канцы вуліцы стаіць машына, дзе сядзяць чацьвёрта нетутэйшых людзей і ўсе — “у касыцюмах”.

У часе сустрэчы ў Сьветлагорскай філіі Беларускага гуманітарнага ліцэю ў залу тройчы з крыкам: “Что здарылося?” урываліся нейкія чыноўнікі з міліцыянтамі. Тая паездка і цяпер адгукаецца ў сэрцы. Я разумею, што філію ліцэю мясцовая вертыкаль усё адно б зачыніла, але ж для гэтага быў выкарыстаны менавіта наш прыезд...

А на Палесі, у Драгічыне, куды мы з Бартосікам прыехалі на сустрэчу з удзельнікамі агітацыйнай моладзевай экспедыцыі, нас папросту арыштавалі. Спачатку міліцэйскі маёр з двума падначаленымі доўга разглядаў Зымітрову гітару. Потым узяліся за мяне. “Дзе вы пражываеце?” “У Менску.” “Чым займаецца?” “Пішу кнігі.” “Вось сядзелі б там і пісалі свае кнігі. А ваабшчэ-та прад'явіце дакументы.”

Я прад'явіў кнігу “Сны імператара” з майм здымкам і біяграфічнай даведкай. Маёр патлумачыў, што гэта не дакумент, але кнігу ўсё ж не рэквізаваў.

Некалькі гадзінаў нашыя ахоўнікі-афіцэры, што, між іншым, поўніла нас самапавагай, перыядычна вялі з кімсьці тэлефонныя перамовы. У сваю чаргу мы адказвалі на званкі сваіх неканфіскаваных, дзякую Богу, мабільнікаў. Маёр з падначаленымі ўважліва прыслухаўваліся, і гэта ўрэшце сталася паратункам. Да вушэй міліцыянтаў данеслася назва вёскі, каля якой нас ужо чакалі пры вечаровым вогнішчы

ўдзельнікі экспедыцыі. “Гарадзец?!?” — узрадавана ўсклікнуў маёр. Яго і лейтэнантаў як быццам падмянілі. “Гарадзец! Гарадзец!” — радасна паўтаралі яны. — Гэта ж ужо Кобрынскі раён!”

Адразу высыветлілася, што мы — свабодныя. “А кнігу сваю падпішыце на памяць, — папрасіў маёр. — Мы памясьцім яе ў музей райаддзелу.” “У прынцыпе, кніга больш утульна адчувала б сябе ў бібліятэцы”, — заўважыў я, ставячы аўтограф. “Бібліятэкі ў нас пака што няма”, — трошкі, як здавалася, нават вінавата, адказаў маёр. “Яно і відаць”, — не ўстрымаўся Бартосік. Але нішто ўжо не магло сапсаваць добра гарадзеца настрою міліцыянтам.

На шырокім поплаве за Гарадцом прытульна гарэлі вогнішчы і звабліва пахла вячэрай. Аднак ад кашы з дымком і тушонкаю мы рашуча адмовіліся. “Спачатку правядзём сустрэчу, бо зараз прыедзе варанок з Кобрыну!..”

…Часам у мяне пытаюцца, ці чытаў мае кнігі Лукашэнка, ва ўяўленыні кагосьці галоўны чытач краіны. А вось уявіце сабе, што ён таксама нейкім чынам трапіў у разрад маіх чытачоў. Па-першае, абвяшчаў некалі з тэлеэкрану дыктоўку для абітурыентаў паводле кнігі “Таямніцы полацкай гісторыі”. Не пасыпела скончыцца трансъляцыя перадачы, як мне патэлефанавалі з дэзвюю менскіх кнігарняў і папрасілі кнігу, каб выставіць яе ў вітрыне. Я адказаў просьбаю напісаць галоўнаму змагару з карупцыяй, каб мае “Таямніцы” хутчэй перавыдалі самым вялікім накладам.

Другая гісторыя больш цікавая. Калі зьявілася ў продажы мая выдадзеная ў Славакіі па-беларуску кніга “Краіна Беларусь. Ілюстраваная гісторыя”, у кабінет дырэктаркі адной менскай кнігарні ўпэўненай хадою ўвайшлі двое мужчынаў, ня вельмі падобных да аматараў кнігі. “У вас ёсьць “Краіна Беларусь” Арлова? — зазірнуўшы ў паперку, сурова запытаваўся адзін з візітантаў, а другі тым часам памахаў пасьведчаньнем супрацоўніка презідэнцкай адміністрацыі.

Дырэктарка добра памятала, як некалі ў яе забіралі пад арышт дзіцячую кнігу Арлова “Адкуль раш род”, а таму злыёгку расхвалявалася. “Нам трэба 50 экземпляраў па безналу”, — запатрабаваў уладальнік пасьведчаньня. Кабета ўздыхнула з палёгкаю, бо калі кнігу арыштоўваюць, за яе ні наяўнымі ні безнайўнымі ніхто ня плоціць…

Праз колькі дзён Лукашэнка (падазраю, усё ж не са сваёй ініцыятывы, але ўрачыста) ўручай маю кнігу пераможцам рэспубліканскіх і міжнародных школьніх і студэнцкіх алімпіяд. Падарункавы набор складаўся з дыплому, лаўрэацкага медалю, “Краіны Беларусі” і кнігі “Речи и доклады президента РБ А. Г. Лукашенко”.

Я спадзяюся, што адзін асобнік “Краіны” Аляксандар Рыгоравіч пакінуў у сябе на працоўным стале і хоць, магчыма, і не чытае тэксту, але ў вольную ад дзяржаўных клопатаў хвіліну разглядвае там 2000 ілюстрацыяў. Можа, у выніку ў ягонай сівядомасці пачынае кволіцца й мацнець плённая думка аб tym, што ў нас, беларусаў, сапраўды еўрапейская гісторыя, а гэта — своеасаблівы пропуск у еўрапейскую будучыню?

Тым часам я напісаў працяг “Краіны Беларусі”. Паводле маіх падлікаў, новая кніга выйдзе ў 2006 годзе. Спадзяюся, што презідэнт Беларусі таксама будзе ўручыць яе таленавітай моладзі. А яшчэ больш спадзяюся, што гэта будзе іншы презідэнт.

2005